

1.1. OSNOVI EKONOMIJE OIKONOMIJA (grčki)pravo, zakon o kućnom gospodarstvu. Prvo djelo iz ove oblasti nastalo je u IV stoljeću, a napisao ga je KSENOFAN (KSENOFONT) u pokušaju objašnjenja kakve se aktivnosti u društvu (kući) čine: POLIS-GRAD, DRŽAVA OIKOS GRAĐENJE, DOMAČINSTVO NOMOS ZAKON Politička ekonomija bavi se problemom države i domaćinstva. Javlja se u 16.i 17.stoljeću a prvi ju je pomrnuo francuz Antonio Montekrijen (1570-1621) u djelu "RASPRAVA O POLITIČKOJ EKONOMIJI". Ekonomija je u njegovo doba bila problem politike. Izraz POLITIKON kasnije prihvata klasična škola, a podjednako ga koristi i istok i zapad. Alfred Maršal (1892-1924) umjesto političke ekonomije, upotrijebio je izraz EKONOMIKA u knjizi "PRINCIPEI EKONOMIJE", a izraz ekonomika upotrebljava se u anglosaksonskoj literaturi za teoretsku ekonomiju. U njemačkoj NACIONALNA EKONOMIJA. Ekonomija je nauka o uvjetima, oblicima i zakonima, nastajanju razvitka i nestajanju, historijski određenih načina proizvodnje pojedinaca i grupa. To je nauka koja istražuje objektivne zakone koji regulišu proizvodnju, raspodjelu, razmjenu i potrošnju na različitim stupnjevima razvoja. Ona je i društvena nauka jer istražuje zakone koji regulišu međuodnose ljudi, tj. društvene odnose, a pošto istražuje zakone koji regulišu međusobne odnose ljudi u ekonomskoj oblasti života ona je i ekonomska nauka. Karl Marks je rekao: "Krajnji cilj ekonomije je razotkrivanje zakona ekonomskog razvitka društva". Postoje 3 osnovna ekonomska predmeta: Osnovi ekonomije Politička ekonomija, Ekonomija preduzeća i Ekonomska politika. Problemi ekonomije:

1. Predmet izučavanja ekonomja je nauka koja se bavi problemima kako se proizvodi i reprodukuje materijalno bogatstvo nekog društva. 2. Ekonomika se bavi problemima proučavanja uspješnog privređivanja. Ona treba da pokaže kako se rješavaju složeni ekonomski problemi ili kako se optimalno koriste raspoloživi resursi: OPTIMALNI način povezivanja ljudi sa sirovinama RESEURSI izvori onih činilaca koji omogućuju proizvodnju. Ekonomija se bavi makro-problemima u društvu.

3. Ekonomska politika, bavi se problemima istraživanja akcija i mjera kojim država osigurava svoje društvene interese, odnosno bavi se mjerama kojim se usmjeravaju privredni i društveni odnosi.

1.1.1. Problemi društvenog karaktera proizvodnje Čovjek, djelujući u društvu, doprinosi društvu da ostvari ciljeve. proizvodnja ne znači samo djelovanje čovjeka na prirodu, već predstavlja i složene društvene procese. Prilagođavajući prirodu, čovjek je mijenja ili se istovremeno i on mijenja i djeluje na druge ljude kao i oni na njega.

1.1.2. Proizvodnja i međuljudski odnosi Proizvodnja je stalni (kontinualni) proces. Da bi čovjek mogao da se reprodukuje mora neprestano da proizvodi. Što proizvodi on i troši. Između proizvodnje i potrošnje postoje 2 faze: raspodjela i razmjena. Proizvodnja stvara čitav niz međuljudskih odnosa: 1. Neki ljudi su vlasnici sredstava za proizvodnju a neki su proizvođači i radi toga stupaju u određene međusobne odnose. 2. Ljudi u procesu proizvodnje moraju surađivati, ako su im sredstva za proizvodnju zajednička, a ako su vlasništvo samo pojedinog dijela (klase), tada su u odnosu eksploatacije i klasne potčinjenosti. 3. Zajednički rad ljudi nameće potrebu za nekom vrstom jedinstvenog upravljanja tim radom. U tom slučaju to su odnosi upravljača, koordinatora (rukovodilaca) rada i neposrednih proizvođača.

4. U društvu postoji niz osamostaljenih proizvodnih organizacija kose bave proizvodnjom jedne iste i različitih vrsta dobara, pa ljudi stupaju u određene međusobne odnose koji dobijaju oblike konkurencije.

5. U zavisnosti od svog (vlasničkog ili nevlasničkog) odnosa prema sredstvima za proizvodnju, ljudi stupaju u određene odnose prisvajanja ili raspodjele: Karakteristike odnosa proizvodnje su slijedeće: to su odnosi u koje ljudi stupaju samo u ekonomskoj oblasti društvenog života, u odnose proizvodnje ljudi stupaju nužno i nezavisno od svoje volje, pošto su to odnosi društvene baze, oni se odražavaju i na oblike društvene nadgradnje, odnosi proizvodnje su historijski promjenljivi.

a) Istorijska različitost odnosa proizvodnje Ljudsko društvo prolazi kroz 5 historijskih stupnjeva razvitka: prvobitna zajednica, robovlasništvo, feudalizam, kapitalizam i komunizam (koji uključuje i svoju nižu fazu socijalizam). Svi oni, međusobno se razlikuju po historijsku formiranim cjelinama odnosa proizvodnje, odnosno, po karakteru i obliku odnosa proizvodnje koji u njima postoje. Ove razlike je moguće istaći na osnovu različitog oblika svojine nad sredstvima za proizvodnju. Služeći se tim kriterijumom, možemo napraviti razliku između eksploatisanih i neeksploatisanih društvenih oblika. Ljudsko društvo prolazi kroz

3 historijski različita načina društvene proizvodnje, u kojima dominira privatna svojina na sredstvima za proizvodnju: robovlasništvo, feudalizam i kapitalizam i 2 neeksploatatorska sistema društvene proizvodnje: prvobitna zajednica i komunizam (koji uključuje i svoju nižu fazu socijalizam). b) Odnosi proizvodnje i društvene kategorije Ekonomski odnosi ili odnosi proizvodnje na svakom stupnju društvenog razvoja čine splet veoma raznovrsnih odnosa u okviru svake historijski formirane cjeline odnosa proizvodnje. Unutrašnju povezanost svih tih odnosa regulišu određeni objektivni zakoni. Odnosi na različitim stupnjevima društvenog razvoja međusobno se razlikuju, pa su u skladu s tim historijski različiti i zakoni koji ih regulišu. Izrazi ili pojmovi kojima se služi politička ekonomija, odnosno naučnici koji se bave istraživanjem

objektivnih zakona koji regulišu međusobne odnose ljudi u ekonomskoj oblasti društvenog života, nazivaju se ekonomskim kategorijama, kao što su: proizvodnja, raspodjela, razmjena i potrošnja.

2. OSNOVNI POJMOVI O DRUŠTVENOJ PROIZVODNJI

2.2. PROIZVODNJA KAO USLOV OPSTANKA LJUDSKOG DRUŠTVA

2.1.1. Ljudske potrebe i neophodnost proizvodnje

Da bi čovjek mogao obavljati vlastitu reprodukciju i reprodukciju drugih, neophodno je da stalno zadovoljava svoje potrebe, a da bi zadovoljio svoje potrebe neophodno je da stalno proizvodi, odnosno da stvara dobra kojima će zadovoljavati svoje potrebe. Na pitanje šta je to potreba posmatrano sa psihofizičkog aspekta definiciju pojma potreba dao je Fon Harman u kojoj se kaže: "Da je potreba osjećaj nedostatka i težnja da se taj nedostatak ukloni". Ova definicija je nastala prije 100 godina i nju su objasnili psiholozi. Društveni pristup i sagledavanja problema potreba objasnio je L.GOMAJ. U ovom pristupu kaže se da je "potreba zahtjev za održavanjem i razvitkom čovjeka u prirodnoj i društvenoj sredini". Kada je riječ o prirodnoj sredini, tada se prije svega misli na geografsko područje, odnosno klimatske uslove, pa su onda zahtjevi ljudi u sjevernom području u pogledu zadovoljavanja potreba sasvim drugačiji od onih koji žive u toplom umjerenom pojasu. U sjevernom klimatskom pojasu treba (odjeća, obuća, krov nad glavom, hrana drugačijeg sastava), a u umjerenom toplom pojasu je drugačije. Kad se radi o društvenim uslovima, tu se podrazumjeva da različite sredine podrazumjevaju različite zahtjeve i različite potrebe. Isto tako kulturna sredina Afrike razlikuje od Azije i Evrope. Razvojem društva: proširuje se krug potreba i mijenjaju se načini zadovoljavanja samih prirodnih potreba. Obzirom na veliki broj različitih potreba bilo je nužno izvršiti njihovu diobu (klasifikaciju potreba). U tom smislu govori se o dvije vrste (grupe) potreba: 1. Prirodne (urođene) potrebe i 2. Historijske (složene) potrebe. Kad je riječ o prirodnim potrebama ima se na umu dio potreba koje su nastale rođenjem čovjeka (hrana, piće, stanovanje). Kad je riječ o historijskim potrebama podrazumijevaju se potrebe koje su došle kroz naše navike (pušenje, određeni oblici

odijevanja, alkoholna pića, kultura).

2.1.2. Materijalna proizvodnja i njeni činioci

Da bi se mogle zadovoljiti potrebe, neophodno je stalno proizvoditi, da bi se proizvodilo, potrebne su neke pretpostavke (činioci proizvodnje). Ni jedna proizvodnja ne može se započeti ako ne postoje 3 njena temeljna činioca: rad, predmeti rada, sredstva za rad. Pod pojmom rada podrazumijevamo fizička ili umna naprezanja ili trošenje čovjekove energije, u cilju stvaranja dobara neophodnih za podmirivanje ljudskih potreba. Predmeti rada proizvodnje predstavljaju objekte ili ono na šta čovjek svojim radom djeluje, tj. to su sirovine i materijali koji se crpe iz prirode i tokom procesa proizvodnje prilagođavaju se na način da mogu zadovoljiti određenu ljudsku potrebu. Sredstva za rad to je ono što se stavlja između čovjeka i predmeta rada ili ono sa čim čovjek djeluje na predmete rada, tj. radi se mašinama i alatima (lopata, motika, čekić, savremeni strojevi, zemljište na kojem se obavlja rad, transportna sredstva itd.). Rad i sredstva za rad čine proizvodne snage. Predmeti za rad i sredstva za rad čine sredstva za proizvodnju (nema ljudi).

2.1.3. Proizvodnja i potrošnja Proizvodnja uvijek predstavlja određeno trošenje određene količine i vrsta materijalnih dobara. Proizvodnja i potrošnja su tijesno povezani i jedno drugim uslovljeni tj. troši se ono što je proizvedeno a potrošnja nameće potrebu za novom proizvodnjom. Kada je riječ o potrošnji postoji uz ličnu potrošnju i proizvodna potrošnja pa se potrošnja razvrstava u 2 grupe: proizvodna i lična. 1. Proizvodna potrošnja podrazumijeva utroške proizvodnih činilaca u cilju obezbjeđivanja dobara, koji mogu osigurati nastavak proizvodnje uopšte. Ona označava određene vrste materijalnih dobara (sredstva za proizvodnju) da bi se u proizvodnom procesu dobila druga vrsta materijalnih dobara. 2. Lična potrošnja može biti dvostruka: individualna što podrazumijeva gdje mi kao pojedinci imamo potrebe za određenim dobrima, (odjeća, obuća i sl.). zajednička potrošnja pod kojom se podrazumijeva onaj vid potrošnje gdje se kao potrošač, javlja veća grupa u isto vrijeme. To su potrebe: zdravstva, školstva, administracije, od MZ do države, vojska itd. Adekvatno, jednoj i drugoj potrošnji imamo: proizvodna dobra: sredstva za rad i predmeti rada i potrošna dobra: služe podmirivanju potreba lične potrošnje. Stvaranje takvih dobara zovemo stvaranje upotrebnih vrijednosti.

2.2. OBIM DRUŠTVENE PROIZVODNJE I FAKTORI OD KOJIH ZAVISI NJEGOVA VELIČINA

Proizvodnja se može posmatrati sa aspekta: jednog proizvođača, jedne grane i privrede jedne zemlje. Sve što se proizvede godišnje u jednoj zemlji ili ukupne količine materijalnih dobara koje se proizvedu u datom vremenu (datoj privredi) zovemo društvenim proizvodom ili ukupan obim društvene proizvodnje. Faktora koji utiču na ukupan obim društvene proizvoda, (činioci društvenog proizvoda) ima 7: 2.2.1. Prirodni uslovi Pod pojmom prirodni uslovi se podrazumijevaju prirodna bogastva (šume, nafta, izvori elek.energije). Ako su prirodna bogatstva veća, pretpostavke su da će obim društvene proizvodnje biti veći.

2.2.2. Razvijenost sredstava za proizvodnju Polazi se od toga da razvoj sredstava za proizvodnju mogu osigurati veći obim proizvodnje, jer su u stanju da u istom vremenskom periodu daju više dobara nego zastarjela sredstva za proizvodnju.

2.2.3. Subjektivni faktor Pod njim se podrazumijeva stanovništvo, a pri čemu imamo na umu radno sposobno i ono izdržavano stanovništvo. Bitan faktor je kvalifikaciona struktura stanovništva.

2.2.4. Dužina radnog vremena Dužina radnog vremena, u biti određuje obim društvene proizvodnje (duži radni dan više će se proizvesti i obratno).

2.2.5. Intenzivnost rada Pod intenzivnosti rada se podrazumijeva stepen trošenja čovjekove radne snage u jedinici vremena, tj. pod intenzivnošću podrazumijevamo stepen naprezanja čovjeka na radu s više trošenja energije. Više trošenje energije uz veće naprezanje čovjek u istom vremenu može stvoriti više dobara. Na intenzivnost utiču dva faktora: a) tehnički, pod kojim se podrazumijeva kakve čovjek upotrebljava mašine i alate. b) društveni, koji polazi od toga u kakvim uslovima čovjek radi. Da li radi pod prisilom ili dobrovoljno, za sebe. Pod ovim se podrazumijeva i uticaj organizacije, stimulacija i dr.

2.2.6. Produktivnost rada Pod kojom podrazumijevamo stvaralačku moć čovjeka (sposobnost) da se uz isti rad stvori veća količina dobara. intenzivnost fizički napor; produktivnost umni. Produktivnost rada zavisi od: a) Proizvodnog iskustva, što znači, ako imamo veće iskustvo (duži rad) moći ćemo više proizvoditi. b) Razvijenost nauke i njena tehnološka primjenjivost. c) Razvijenost sredstava za proizvodnju. d) Prirodni uvjeti (ruda koliki je % onoga što vadimo), e) Organizacija rada što je ona savršenija, mogućnost za proizvodnju je veća. f) Društveni odnosi kao faktor produktivnosti gdje se podrazumijevaju uslovi rada (prisilan rad, kmet) ili svoja radionica.

2.2.7. Društveni odnosi Pod pojmom ovih društvenih odnosa se vidi pod kakvim uslovima čovjek obavlja proizvodnju. Društveni odnosi utiču na sve faktore od kojih zavisi obim društvenog proizvoda.

2.3. ODREDNICE MOGUĆEG RASTA Robert Solon dobio je Nobelovu nagradu za ekonomske nauke. Glavni izvori moguće proizvodnje, ističe Solon su različiti i brojni: 1. Broj ljudi koji se mogu zaposliti. U okviru ovog broja ljudi, razmatra se: broj sati koje su oni spremni da rade, nivo i raspored, vještina i ljudska znanja, obrazovanje kao poseban činilac, zdravlje i sklonost prema radu, rukovodna i poduzetnička znanja i sposobnost kao specifične vrste rada. 2. Opseg osnovnih sredstava i njihova raspodjela prema djelatnosti i granama industrije i lokacije. 3. Nivo tehnoloških dostignuća. Potrebno je razlikovati širinu tehnološkog znanja i stepen do kojeg ona može postati djelotvorna. Djelotvornost može velikim dijelom ovisiti o dotrajalosti osnovnih sredstava (ako su dotrajali izbacuju se). U nekom smislu čitav svijet sudjeluje podjednako i zajednički u otkrićima moderne nauke Prirodna opterećenost zastarjelim sredstvima neće biti kadra primjeniti ono što je u principima poznato. 4. Uslovi pod kojima neka proizvodnja ima pristup prirodnim resursima bilo domaćim ili uvoznim. 5. Djelatnost s kojom se resursi raspoređuju za zadovoljenje zajedničkih ekonomskih ciljeva. Domet monopolističkih ili barijera druge vrste utiče na kretanje kapitala i radne snage nisko-proizvodnih i visokoproizvodnih djelatnosti, kao i stupanj uvođenja novih tehnologija.

2.4. STRUKTURA DRUŠTVENE PROIZVODNJE

2.4.1. Ukupni društveni fond rada Ukupnim društvenim fondom rada nazivamo raspoloživu količinu ljudskog rada neke društvene zajednice, koju ova može uložiti u proizvodnju materijalnih dobara u toku određenog perioda (npr. godinu dana). Sastavni dio ukupnog fonda rada čine: sredstva za rad prošli (minuli) rad, predmeti rada, tekući rad živi rad. 1. Budući da se ovdje radi o ukupnom fondu društvenog rada, sredstva za rad, ovdje posmatramo kao kategoriju iza koje stoji rad, ali u ovom slučaju radi se o onom radu koji je ranije utrošen. Da bi se stvorila sredstva za rad, bilo je neophodno da se učini napor, da se troši radna energija kako bi se stvorila dobra koja su u narednim procesima društvene reprodukcije osigurala njen tok. 2. Predmeti rada kao dio ukupnog fonda moraju se uzimati neposredno iz prirode pa je otuda riječ o onom fondu društvenog rada koji se mora obaviti u toku jednog reprodukcionog ciklusa. Dio predmeta rada može da ima karakter i ranije uloženog rada, ako su u pitanju, proizvodi ili sirovine za koje se morao upotrijebiti ljudski rad. 3. Onaj rad koji je omogućio da se uz pomoć sredstava za proizvodnju proizvede neka upotrebna vrijednost može se nazvati živim ili tekućim radom.

2.4.2. Društvena podjela rada Nekad je čovjek pokušavao da sve što mu treba sam napravi u okviru domaćinstva. Kasnije sa razvojem ljudskog društva uvidjelo se da je bolje ako jedan čovjek pravi jednu vrstu a drugi, drugu vrstu proizvoda. Kada su ljudi shvatili da je bolje da u jednoj zajednici pojedinci proizvode samo jedan proizvod i da se kroz razmjenu osiguravaju drugi proizvodi neophodni za potrebe bilo pojedinca (domaćinstva) već je tu nastao proces društvene podjele rada. Otuda imamo da se pod pojmom društvene podjele rada podrazumijeva da proizvođač bez obzira je li pojedinac (porodica) ili firma, proizvodi jednu vrstu a drugi drugu vrstu upotrebničkih vrijednosti i kroz međusobnu razmjenu svako obezbjeđenje dobra neophodna za opstanak.

Uz društvenu podjelu rada treba razumjeti i pojam tehničke podjele rada. Dok je društvena podjela rada ona kategorija gdje različiti proizvođači proizvode različite upotrebne vrijednosti, kod tehničke podjele rada imamo podjelu poslova na različite njegove operacije. Npr. proizvodnja cipela: jedni proizvode džon, drugi gornje dijelove treći spajaju, četvrti pakuju itd. Tehnička i društvena podjela rada su odraz civilizacijskog dostignuća. Oni osiguravaju specijalizaciju, veća znanja a samim tim i veću produktivnost ili veću proizvodnju.

2.4.3. Srazmjerna raspodjela društvenog fonda rada Za veliki broj raznovrsnih ljudskih potreba nužno je uložiti određenu količinu ljudskog rada. S obzirom da se radi o velikom broju različitih upotrebničkih vrijednosti neophodno je ukupnu količinu ljudskog rada raspodjeliti na različite proizvode, vodeći pri tom računa da se na svaki proizvod rasporedi onoliko rada koliko će biti neophodno proizvoda da mogu podmiriti potrebe neke društvene zajednice. Ukoliko se ta podjela ne obavi na način kako može obezbjediti optimalno zadovoljenje potreba, imat ćemo situaciju da nekih dobara uopšte nema, a drugih ima previše. Kad se radi o raspodjeli fonda rada na pojedine djelatnosti tada imamo na umu kako raspodjelu, sredstva za rad, tako i raspodjelu predmeta rada pa i živog rada, odnosno, treba imati na umu da u toj raspodjeli na najbolji način raspodjelimo ukupnu količinu društvenog rada koja se koristi za proizvodnju sredstava kojim će se obezbejediti nastavak reprodukcije. Raspodjela društvenog fonda rada vrši se na 2 načina: 1. Svjesnom akcijom ljudi što podrazumijeva sistem planske raspodjele ukupnog fonda društvenog rada. 2. Raspodjela putem tržišnog mehanizma ili tzv. stihijnom aktivnošću. Pokazalo se da planska raspodjela ukupnog fonda društvenog rada ne osigurava preciznu diobu, gdje za primjer imamo socijalističke sisteme koji su koristili ove metode. Tržišni princip, gdje se raspodjela vrši kroz odnose ponude i tražnje. Stihijni način raspodjele pokazao se boljim i efikasnijim. 2.4.4. Društveni proizvod Ukupna količina materijalnih dobara proizvedena u određenom periodu zove se društvenim proizvodom. On se izražava na više načina. Iskazivanje društvenog proizvoda u časovima uloženog ljudskog rada, on mora biti iskazan kroz količinu (časove) uloženog minulog rada, kroz časove tekućeg rada. Minuli rad zovemo preneti rad a tekući rad zovemo novododati rad. Taj novododati rad zove se još novostvorenom vrijednošću društvenog proizvoda. Iskazuje se u časovima, (količini) uloženog rada. Društveni proizvod možemo iskazati u vrijednosti (novcu) ili u drugim jedinicama ako taj društveni proizvod posmatramo kroz određene djelatnosti. Društveni proizvod može imati još i

kategorije: bruto proizvod u koji ulazi ukupna količina minulog rada uvećana za novododati rad i neto proizvod u koji ulazi samo novododati rad. Društveni neto proizvod zove se i nacionalni dohodak.

2.5. POTREBAN PROIZVOD I VIŠAK PROIZVODA

2.5.1. Potreban proizvod, potreban rad i potrebno radno vrijeme Da bi proizvođači mogli obnoviti svoju radnu energiju, odnosno, da bi se pripremili za naredni proizvodni proces, neophodno je da raspolažu sa određenom količinom materijalnih dobara. Da bi osigurali tu neophodnu količinu dobara moraju se angažirati u procesu proizvodnje. Angažiranje proizvođača direktno uključenih u proizvodnju do onog vremena za koju je neophodno obezbjeđiti onu količinu materijalnih dobara nužnih za podmirenje sopstvenih potreba, zovemo potrebno radno vrijeme. Količine proizvoda koji se u okviru toga rada, odnosno, u okviru tog radnog vremena stvore, naziva se potrebnim proizvodom. Odnosno, pod pojmom potreban proizvod, podrazumijevamo onu količinu potrebnih dobara koja je neophodna za ličnu potrošnju neposrednih proizvođača. Potreban proizvod je promjenjiva veličina i historijski je podložna stalnim promjenama. Rad koji se utroši u proizvodnji u tom periodu zove se proizvodnim radom.

2.5.2. Višak proizvoda Neposredni proizvođači u procesu proizvodnje nisu angažovani samo do obezbjeđivanja potrebnih proizvoda. Lične potrebe (potrošnju) moraju zadovoljavati one kategorije koje se ne nalaze u inetresu proizvodnje ali su neophodne za podršku te proizvodnje. Riječ je o kategorijama: (prosvjeta, zdravstvo, administracija, vojska), zatim kategorije retardiranih koji imaju potrebu da zadovoljavaju zahtjeve da opstanu, ali nisu u stanju da učestvuju u procesu proizvodnje. Da bi se proizvela dobra, potrebno je u materijalnu proizvodnju uložiti dodatni napor, pa otuda imamo kategorije: višak proizvoda, višak rada višak radnog vremena. Višak radnog vremena je ono radno vrijeme u kome su proizvođači angažovani da bi proizveli proizvod nužan za opstanak navedenih kategorija. Radno vrijeme koje se tada troši zove se višak radnog vremena. Rad iza potrebnog radnog vremena zove se višak rada. Proizvod koji se stvara viškom rada zove se višak proizvoda. Višak proizvoda se sastoji, posmatrano u naturalnom obliku, od velikog broja različitih upotrebnih vrijednosti. To je određena količina proizvodnih i potrošnih dobara. Višak proizvoda se koristi za dodatnu ličnu potrošnju, jedan dio i za dodatnu proizvodnu potrošnju. Potrošna dobra koriste se za one koji rade van materijalne proizvodnje dok se proizvedena dobra koriste za proširenje proizvodnje u narednoj fazi.

2.5.3. Potreban proizvod i društveni proizvod Potreban proizvod može se posmatrati sa aspekta: jednog proizvoda, grupe srodnih proizvoda, tj. sa aspekta jedne proizvodne grupe i zajedno i to sa aspekta čitave privrede jedne zemlje, tada imamo na umu kategoriju neto društvenog dohotka ili nacionalnog dohotka. To je onaj dio koji se smije u cjelosti potrošiti. Trošenjem ovog potrebnog proizvoda, bilo da je riječ o ličnoj ili reprodukcijskoj potrošnji, ne umanjuje se društveno bogatstvo jedne nacije. Potreban rad i višak rada smatraju

se dijelovima ukupnog fonda rada. Potreban rad se pojavljuje kao onaj dio ukupnog fonda rada koji je uložen za proizvodnju ličnih dobara neophodnih za potrošnju neposrednih proizvođača. Višak rada kao dio ukupnog društvenog fonda rada koristi se za uzdržavanje stanovništva, te dio za proširivanje proizvodnje, odnosno, za obnavljanje reprodukcije na proširenim osnovama.

2.6. DRUŠTVENA REPRODUKCIJA I NJENE ZAKONITOSTI

2.6.1. Pojam i opšti uslovi reprodukcije Fizički (fiziološki) opstanak čovjeka nameće potrebu kontinuirane potrošnje. Ta potrošnja i zadovoljavanje potrebe je pretpostavka opstanka. Da bi se potrebe kontinuirano mogle zadovoljavati neophodno je stalno proizvoditi određena dobra kojima možemo zadovoljiti te potrebe. Proces proizvodnje kao stalno obnavljanje zove se reprodukcija. Društvena reprodukcija je obnavljanje koje se obavlja u okviru jedne zajednice i obuhvata sve njene elemente: proizvodnje, raspodjele, razmjene i potrošnje.

2.6.2. Vrste reprodukcije Da bi se mogla nesmetano razvijati nužna su sredstva za proizvodnju i radna snaga. Postoje 3 vrste reprodukcije: prosta, umanjena i proširena. Prosta je ona kada se ponavlja na istim osnovama. Ona nije model po kome se razvija današnja privreda u svijetu jer ne bi osigurala rast standarda pa je neprimjerena za društvo koje želi napredovati. Umanjena reprodukcija je ona koja se obnavlja na manjim osnovama nego što je bila prethodna. Ona je posljedica izvanrednih stanja (elementarne nepogode, rat i sl.). Proširena reprodukcija je ona reprodukcija koja se obnavlja na uvećanim osnovama. Ona je ideal svake privrede, i to svaka normalna privreda osigurava samo je pitanje koliko privrede mogu da uvećaju sa manjim ili većim postotkom.

3. ROBNA PROIZVODNJA

3.1. POJAM I NASTANAK ROBNE PROIZVODNJE Posmatrajući proizvodnju u okviru sfere društvene reprodukcije ili ako posmatramo proizvodnju kao jednu od faza u okviru sistema društvene reprodukcije historijski se može ustanoviti da postoje 2 tipa: prirodna i robna proizvodnja.

3.1.1. Prirodna i robna proizvodnja Prirodna proizvodnja je onaj oblik reprodukcije gdje se nije pojavljivala faza razmjene model P R P. Ovaj oblik proizvodnje dominirao je u prvobitnoj zajednici i zvao se sitna robna proizvodnja. Ona je na prelazu između jedne i druge društveno-ekonomske zajednice postepeno nestajala. Robna proizvodnja polazi od činjenice da se u okviru zapada pojavljuje nova faza faza razmjene pa imamo model P-R-R-P. Proizvodnja materijalnih dobara za druge gdje se u takvoj situaciji nameće pretpostavka međusobnog razmjenjivanja dobara, tj. kupovine i prodaje, zovemo robna proizvodnja.

3.2. SUBJEKTIVNE TEORIJE VRIJEDNOSTI Postoje 3 pravca (škole) koje pokušavaju da objasne način nastajanja vrijednosti. 1. Austrijska psihološka Bečka škola, čiji su predstavnici: Karl Menger, Ben Bauerk, Fridrih Vize. 2. Lozanska škola matematička škola, čiji su predstavnici: Leon Walras, Vilferd Pareto 3. Kembridž (Alfred Maršal), čiji su predstavnici: Stenli Džovans, Alfred Maršal. Pristup objašnjenju nastanka vrijednosti tzv. graničnih troškova Džoana Robinson. Džoveno kaže da vrijednost sasvim ovisi od korisnosti. Što je stvar korisnija, to je i vrijednija. Jovjek teži uživanju. Što neka stvar pruža veće uživanje, njena je korisnost veća i roba je skuplja. Menger teoriju cijena obrazlaže teorijom subjektivne vrijednosti. On analizu izgrađuje na sekundarnom odnosu koji se uspostavlja na liniji dobro potrošač. Dobro i potrošač imaju specifične karakteristike i to čini elemente njihovog među-odnosa. Menger je izvršio klasifikaciju na: dobra višeg i dobra nižeg reda. Dobra višeg reda su sredstva za proizvodnju. Dobra nižeg reda su sredstva za ličnu potrošnju. Vrijednost i jednih i drugih dobara određuju se po načelu granične korisnosti. Kategorija potreba i dobara su osnovne odrednice subjektivne vrijednosti. Potrebe su psihološke veličine, mjerljive i djeljive po intenzitetu i kvantitativno uporedive. Pojedinaac stvara svoju vlastitu skalu potreba po redoslijedu važnosti. On to čini subjektivno. Skala tih brojeva označava se rimskim od I do X obrazujući niz opadajućih arapskih brojeva od 10 0:

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	10	9	8	7	6	5	4	3	2	1	9	8	7
6	5	4	3	2	1	0	8	7	6	5	4	3	2	1	0	7	6	5	4	3	2	1
0	6	5	4	3	2	1	0	5	4	3	2	1	0	redosčijed				4	3	2	1	0
potreba i				3	2	1	0	nužnost				2	1	0	1	0	(troškovi,					
korisnosi)				0	teorija granične vrijednosti																	

10 / 16

nema jednu od ovih pretpostavki nije roba. Upotrebna vrijednost predstavlja ono svojstvo robe kome se osigurava zadovoljavanje potreba ljudi, tj. sposobnost jednog proizvoda da može otkloniti osjećaj nedostatka kod potrošnje. Vrijednost je ono svojstvo robe koje nam ukazuje da se radi o dobru koje čovjek nije našao u prirodi i kao takvo koristio za zadovoljenje svojih potreba. Da bi došao do tog dobra, on je morao da radi da se napreže umno i fizički samo tada je roba dobra. Stvaralac vrijednosti je ljudski rad. Taj rad ima dvije kategorije: apstraktni i konkretni rad. Konkretni rad je onaj čovjekov rad koji je trošen na stvaranju nekih konkretnih dobara ili na stvaranju konkretnih upotrebničkih vrijednosti. Konkretni rad obučara cipela. Konkretni rad je stvaralac upotrebne vrijednosti. Apstraktni rad Sama činjenica da je čovjek radio i stvarao neka dobra, trošio pri tome i fizičku snagu zove se apstraktni rad. Apstraktni rad čini onu unutrašnju sadržinu svake određene vrijednosti, tj pod pojmom apstraktni rad podrazumijevamo umno i fizičko naprezanje čovjeka u stvaranju nekih dobara pri čemu se ne postavlja pitanje koja vrsta potreba se ima zadovoljiti. Odnos koji pokazuje koliko se za jednu vrstu robe dobije drugih roba naziva se njenom prometnom vrijednošću.

3.4. VELIČINA VRIJEDNOSTI ROBE Vrijednost robe uvijek se očituje kao neka određena veličina. Tu veličinu očituje obim apstraktnog rada. Veličina vrijednosti izražava se u časovima jednostavnog ili prostog rada uloženog u njenu proizvodnju. Pod pojmom prostog rada podrazumijeva se onaj rad koji može obaviti svaki radnik angažovan u neposrednoj proizvodnji. Riječ je o onom radu koji se obavlja bez ikakve kvalifikacije, bez prethodne obuke. Složen rad je rad kvalifikovanih radnika. On se može iskazati kao umnožen prost rad. Složen rad se pojavljuje kao manji ili veći broj časova prostog rada. Budući da je prosti rad uvijek jedinica mjerenja vrijednosti, otuda imamo potrebu stalnog svođenja složenog na prost rad.

3.4.1. Društveno potrebno radno vrijeme Društveno potrebno radno vrijeme je ono vrijeme koje je neophodno da se uz postojeće normalne uslove proizvodnje, uz prosječan stupanj produktivnosti i intenzivnosti rada proizvede neka određena vrsta robe. Za proizvodnju ma koje robe potrebno je uložiti određenu količinu apsolutnog (minulog) i apsolutnog (novododatog) rada. Apsolutni minuli rad podrazumijeva trošenje sredstava za proizvodnju, odnosno, sredstava za rad u procesu proizvodnje na izradi neke robe. Ulaganje određene količine tekućeg rada koristeći raspoloživa sredstva za proizvodnju nazivamo novododati rad. Svaka promjena uvjeta proizvodnje sredstava za proizvodnju mijenjat će i količinu rada uloženog u proizvodnju nekog konkretnog dobra. Pošto jedan isti proizvod ne proizvodi samo jedan proizvođač, već više njih, očito je da svaki od njih raspolaže sa različitim uvjetima privređivanja. Otuda imamo i količinu rada utrošenog za proizvodnju jednog istog proizvoda. Kod različitih proizvođača uvijek je različita. U prometnoj vrijednosti, odnosno prilikom iznošenja robe na tržište ne priznaje se svaka količina utrošenog rada, već samo ona koja je ostvarena pod prosječnim ili pod normalnim uvjetima privređivanja. Prosječni uvjeti privređivanja određuju prometnu vrijednost svakoj robi. Ukoliko se mijenjaju individualni uvjeti proizvođača sredstava za proizvodnju doći će do promjene vrijednosti bilo u prethodnom ili minulom radu. Neće se promijeniti vrijednost ukoliko je došlo do promjena uvjeta privređivanja samo kod jednog proizvođača, već će do tih promjena doći kad se izmeju prosječni uvjeti privređivanja.

3.4.2. Promjene veličine vrijednosti robe Povećavanjem ili smanjivanjem apsolutnog rada u proizvodnji određenih roba povećava se ili smanjuje njena vrijednost. Nameće se pitanje kako intenzivnost i produktivnost utiču na vrijednost. Ako pođemo od pretpostavke da je produktivnost sposobnost čovjeka da u određenom vremenu, zahvaljujući većem znanju proizvede veću količinu dobara, tada imamo da se rastom produkcije dolazi do pada vrijednosti rada, da produktivnost smanjuje količinu časova utrošenih u proizvodnji neke robe. Obrnuta je situacija kada se radi o padu produktivnosti. Kad je riječ o kategoriji intenzivnosti pod tim pojmom podrazumijevamo veću proizvodnju uz povećano radno naprezanje, povećano trošenje radne snage u istom vremenu.

3.5. NAČIN IZRAŽAVANJA VRIJEDNOSTI ROBE Količina apstraktnog rada jedina je odrednica vrijednosti robe. Mjeri se dužinom društveno-potrebnog radnog vremena u proizvodnji roba. U svakodnevnom životu mjerenje te vrijednosti se ne izražava u časovima rada uložnim u njenoj proizvodnji već se to obavlja na drugi način. To je specifičan način koji nam pruža mogućnost da se u svakodnevnoj razmjeni dođe do spoznaje vrijednosti robe koja predstavlja prometnu (relativnu) vrijednost robe.

3.5.1. Prometna (relativna) vrijednost robe Robe se međusobno razmjenjuju zato što imaju različitu upotrebnu vrijednost, odnosno, zamjenjuju se što mogu da zadovoljavaju različite ljudske potrebe. U trampi se uvijek zamjenjuju određene količine neke robe ili robe jedne vrste za odgovarajuću količinu robe druge vrste. Prometna vrijednost je razmjenski odnos koji nam pokazuje koliko se za jednu vrstu robe dobiva drugih roba. Treba razlikovati prometnu vrijednost od vrijednosti. Veličinu vrijednosti određuje količina društveno potrebnog radnog vremena uloženog u proizvodnju određenih roba. Prometna vrijednost na specifičan način određuje njenu vrijednost u razmjeni. Ona je izražena količina roba koja se može dobiti prilikom njene prodaje. Prometna vrijednost je i priznaje za rad koji je utrošen u proizvodnji robe. Pojmovno razgraničenje problema prometne vrijednosti i vrijednosti roba je osnovni preduvjet za razumijevanje robe i njene cijene. a) Osnovne karakteristike prometne vrijednosti U procesu razmjene jedna vrsta robe, služi za to da izrazi vrijednost druge robe. Pošto je za proizvodnju jedne robe, kao upotrebne vrijednosti utrošena određena količina konkretnog rada, u ovom razjenskom odnosu konkretni rad služi za to da se izrazi apstraktni ljudski rad kojim je određena vrijednost druge robe. Kada se roba samostalnog robnog proizvođača razmjeni na tržištu, odnosno, kada za nju dobije odgovarajuću protivvrijednost, njegov privatni rad dobija odgovarajuće društveno priznanje, izraženo veličinom protivvrijednosti koju dobija za svoju robu. Ove osnovne karakteristike vrijednosnog oblika, odnosno, ovakvog načina izražavanja vrijednosti, ukazuju na određene specifičnosti odnosa proizvodnje, odnosno na njihovo svojevrsno jedinstvo suprotnosti u uslovima robne proizvodnje. b) Veličina prometne vrijednosti Razmjenski odnos je rezultat uhodanosti robne proizvodnje i razmjene. Robni proizvođači različitih vrijednosti ušli su u međusobnu razmjenu sa količinskim odnosima svojih roba u skladu sa sopstvenim saznanjem o količini rada neophodnog za njihovu proizvodnju.

Ako proizvodnja jednog para cipela u postojećim uslovima proizvodnje zahtjeva 30 h apstraktnog ljudskog rada, a proizvodnja jednog metra platna 1,5 h tog rada, ove bi dvije robe bile izjednačene u slijedećem odnosu: 1 par cipela = 20 metara platna (30 h) (30 h) U ovom slučaju bi se obavljala ekvivalentna razmjena, tj. razmjena jednakih vrijednosti, a prometna vrijednost jednog para cipela bila bi 20 metara platna. Uporedo sa smanjivanjem ili povećavanjem vrijednosti robe smanjivat će se ili povećavati njena prometna vrijednost. Npr. ukoliko se promjene uslovi proizvodnje cipela, tj. ukoliko se društveno potrebno radno vrijeme za njihovu proizvodnju poveća na 60 h, a društveno potrebno radno vrijeme za proizvodnju jednog metra platna ostane isto, tada će se ove dvije robe naći u slijedećem razmjenskom odnosu: 1 par cipela = 40 metara platna (60 h) (60 h) Ovaj razmjenski odnos pokazuje da je prometna vrijednost cipela porasla zato što se povećala i sama njihova vrijednost. Ukoliko opadne vrijednost cipela, a vrijednost platna ostane nepromjenjena, desiće se obrnuto. Naime, ukoliko društveno potrebno radno vrijeme za proizvodnju jednog para cipela padne na 15 h, tada će se razmjena obaviti u slijedećem odnosu: 1 par cipela = 10 metara platna (15 h) (15 h) Ovo pokazuje da se prometna vrijednost jedne robe može povećavati ili smanjivati u zavisnosti od povećavanja ili smanjivanja njene sopstvene vrijednosti. Kvantitativna srazmjera u kojoj će se dvije robe razmjenjivati ne zavisi samo od veličine vrijednosti one robe koja se nalazi u relativnom obliku, već i od veličine robe koja se nalazi u obliku ekvivalenta. 1 par cipela = 30 metara platna (30 h) (30 h)

Ovaj razmjenski odnos pokazuje da se prometna vrijednost cipela povećala (sada se za njih dobija više platna) iako se nije promjenila veličina njihove vrijednosti. Ako se vrijednost cipela ne promjeni a društveno potrebno radno vrijeme za proizvodnju jednog metra platna poraste, recimo na 6 h, tada će se ove dvije robe naći u slijedećem razmjenskom odnosu: 1 par cipela = 5 metara platna (30 h) (30 h) Ova dva posljednja primjera pokazuju, da se prometna vrijednost robe može povećavati ili smanjivati nezavisno od promjene njene sopstvene vrijednosti, tj. i onda kada dođe do promjene vrijednosti robe ekvivalenta. Ukoliko se vrijednost obiju roba mijenja u istom pravcu i u istoj proporciji, tj. ukoliko se njihova vrijednost u istom stepenu smanjuje ili povećava, tada će i kvantitativne srazmjere u kojima se one međusobno razmjenjuju ostati nepromjenjene. 1 par cipela = 20 metara platna (30 h) (30 h) (20 h) (20 h) (60 h) (60 h)

3.5.2. novac, njegovo porijeklo i suština Novac je temeljni problem ekonomije. On određuje pravac kretanja, obezbjeđuje stabilnost (nestabilnost) pa ima izuzetan značaj za privredu. On je problem čitave svjetske privrede. Integriše svjetsku privredu i osigurava lakši protok roba između zemalja. Osnovno pitanje je kako je novac nastao. Ako pratimo razmjenu kroz historiju uočavamo da se ona pojavljivala kroz slučajni višak proizvoda i razmjenjivala se roba za robu. Ovaj prvi oblik razmjene zove se prost (slučajni) oblik razmjene. Kad je jedna roba dobila status da može mijenjati vrijednost drugim robama, to je naznaka da se javlja novac. Ta roba u početku je bila sitna stoka. Kako se društvo razvijalo, pojavljuju se drugi oblici roba bakar, zlato i oni imaju ulogu opšteg ekvivalenta roba. Takva roba treba da: ima vrijednost, je ta vrijednost

stabilna, ima količinu, te robe mjere vrijednost svim drugim robama, je roba djeljiva i se dijeljenjem ne gubi vrijednost. Kada se krenulo u obilježavanje vrijednosti zlata dobila se prva kovana novčanica koju garantuje država ili rudnik koji kopa zlato i na ovaj način zlato uzima ulogu novca. Dugo vremena je zlato obavljalo tu funkciju. Do pojave papirnog novca je došlo kada vlasnici zlata nisu željeli da drže kod sebe zlato, već su ga nosili u banku, pohranjivali, a od banke dobivali priznanicu, sa kojom se moglo otići u banku i podići određenu količinu zlata. Od tih priznanica vodi porijeklo novca. Novac ima 5 funkcija: novac kao mjera vrijednosti, novac kao sredstvo prometa, novac kao blago, novac kao platežno sredstvo, svjetski novac,

3.5.3. IZRAŽAVANJE VRIJEDNOSTI NOVCEM a) Novac kao mjera vrijednosti Novac u funkciji vrijednosti svojim različitim količinama mjeri i izražava veličine vrijednosti svih roba koje ulaze u razmjenu. Pošto je novac sam po sebi takođe roba, u funkciji mjere vrijednosti, veličina vrijednosti različitih roba izražava se različitim količinama upotrebnih vrijednosti one robe koja funkcioniše kao novčana roba. Ako pretpostavimo da zlato funkcioniše kao novčana roba, onda će ono kao kovac u funkciji mjere vrijednosti svojim većim ili manjim količinama izražavati, odnosno mjeriti veličine vrijednosti svih drugih roba. b) Mjerilo cijene Tehnička mjera koja omogućuje da se mjeri i, prema tome, međusobno upoređuju različite količine same novčane robe naziva se mjerilom cijene. Da bi novac mogao vršiti funkciju mjere vrijednosti, neophodno je utvrditi mjerilo cijene koje će omogućiti njegovo kvantitativno izražavanje. Utvrdimo li, jedan gram kao jedinicu mjere kojom ćemo mjeriti različite količine zlata kao novčane robe, time smo utvrdili njegovo mjerilo cijene. Utvrđivanje mjerila cijene omogućuje da se različite veličine robnih vrijednosti izraze različitim količinama jedne iste robe koja funkcioniše kao novac.

1 automobil = 1.000 g. zlata (2.000 h) (2.000 h) 1 motor = 500 g. zlata (1.000 h) (1.000 h)
1 par cipela = 10 g. zlata (20 h) (20 h)

Ovi primjeri ilustruju da su robe međusobno samjerljive zato što su proizvod jednorodnog (aptraktnog) ljudskog rada, te zahvaljujući tome sve mogu izraziti svoju vrijednost u jednoj istoj robi (zlatu) koju su učinile svojim opštim ekvivalentom; a novac (ovdje zlato) u funkciji mjere vrijednosti svojim različitim količinama (1 g.) izražava ili mjeri različite veličine vrijednosti svih roba, čime njihove vrijednosti u razmjeni predstavlja kao kvantitativno jednake i međusobno uporedive veličine. c) Robe cijene i monetarne promjene (Šta je moneta, vrijednost i promjena vrijednosti Novac čiji su oblik, težina i njegovi sastavni dijelovi utvrđeni zakonom jedne države naziva se monetom. Moneta je novčana jedinica svake konkretne zemlje. Moneta je efektivni novac jedne zemlje. Vrijednost monete se određuje količinom zlata koju moneta predstavlja, a svaka zemlja utvrđuje koliko se zlata nalazi u novcu, odnosno sa koliko je zlata pokriven novac. Svaka zemlja kad utvrdi koliko ima zlata, mora da prijavi svjetskoj finansijskoj instituciji MMF. Svaka promjena o padu ili rastu se prijavljuje MMF. Država za svoju teritoriju određuje oblik, težinu i sastavne dijelove domaćeg novca, i određuje njegovo monetarno ime (KM, dolar, funta itd.)

1 automobil = 1.000 dolara 1 motor = 500 dolara 1 par cipela = 10 dolara

Ovi različiti iznosi predstavljaju cijene naznačenih različitih roba, jer je cijena novčani izraz vrijednosti robe ili vrijednost robe izražena u novcu. Ukoliko država, u uslovima postojanja zlatne monete, odluči da pusti u promet zlatni dolar u težini od 0,5 g. zlata, onda će to izazvati opšti skok cijena. Ukoliko bi država povećala mjerilo cijene pa u skladu s tim pustila u promet zlatni novac od 2 g. zlata, tada bi cijene svih roba izražene u ovakvim dolarima bile dvostruko niže. Država pušta u opticaj papirni novac umjesto zlatnog. Ipak se i taj papirni novac nalazi u nekom određenom odnosu prema zlatu. U

najvećem broju zemalja u kojima funkcioniše papirni novac, država zakonodavstvom utvrđuje odnos tog novca prema zlatu. Uticaj promjena odnosa papirnog novca prema zlatu na opšti nivo robnih cijena sličan je uticaju koji izazivaju promjene mjerila cijene u uslovima postojanja zlatnog novca.

3.6. FUNKCIJE NOVCA I NOVČANI OPTICAJ

3.6.1. Novac ko sredstvo prometa Proces razmjene roba u uslovima postojanja novca obavlja se posredstvom novca. U tim uslovima se jedna roba preobražava u novac, pa se tek onda tim novcem kupuje druga roba. Ovo preobražavanje oblika robe naziva se metamorfozom robe. Pri razmjeni posredstvom novca, dolazi do toga da primetna vrijednost robe dobija svoju samostalnu egzistenciju u određenoj količini novca. Dobijena količina novca pojavljuje se kao opipljivi izraz veličine vrijednosti robe i služi kao sredstvo kojim će se doći do upotrebne vrijednosti. Pri direktnoj razmjeni robe za robu svaki od učesnika razmjene bio je istovremeno i kupac i prodavac. Međutim, sad se jedno isto lice javlja samo u jednoj ulozi, tako da se proces razmjene razdvaja na: akt prodaje ($R \leftrightarrow N$) i akt kupovine ($N \leftrightarrow R$).

3.6.2. Funkcija novca kao zgrtanje blaga Obustavljanje opticaja novca u robnom prometu dovodi do čuvanja novca, kojom prilikom on prelazi u stanje mirovanja van prometa. U toj ulozi ima funkciju sredstva za zgrtanje blaga. Različiti oblici prikazivanja (imovinsko, zemljišno bogatstvo), služi za iskazivanje društvenog položaja pojedinca ili države, tako da se sve ovo može pretvoriti u novac, bilo kroz prodaju ili privrednu aktivnost.

3.6.3. Novac kao sredstvo plaćanja Roba se može prodati a da se ne naplaćuje odmah. To plaćanje može se odgoditi na izvjesno vrijeme ali se može platiti i ranije. U momentu prodaje robe novac ne mora biti realno prisutan, ali se u njemu izražava vrijednost robe da bi se utvrdila visina duga koji kupac mora isplatiti prodavcu. Od tog momenta kupac postaje dužnik, a prodavac povjerilac. Kad dođe rok isplate duga, dužnik daje prodavcu utvrđenu sumu novca. U tom se momentu novac pojavljuje kao sredstvo plaćanja. U daljem razvitku robno-novčanih odnosa novac se ne upotrebljava samo za ova plaćanja, već i za plaćanja usluga ili kakvih drugih obaveza (porez, kamata, renta i sl.), i za tzv. nerobna plaćanja.

3.6.4. Opšti problemi novčanog opticaja a) Količina novca u opticaju Stalno kretanje novca nazivamo opticajem novca. Što je veća količina roba u opticaju, to je i količina novca veća, jer mora pratiti količinu roba koja bi ih pokrila svojom vrijednošću. Zbir robnih cijena ukupna količina roba, podjeljena sa brojem (brzinom) opticaja

